

ՀՀ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ԵՎ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՅԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

08.00.02
4-53

ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ ՄԻՇԱՅԻ

ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆՈՎ ՏԵՂԱՓՈԽՎՈՂ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ
ՄԱՔՍԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔԻ ՈՐՈՇՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ը.00.02 - «Տնտեսության, նրա ճյուղերի տնտեսագիտություն և կառավարում»
մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ-2007

Ատենախոսության բեման հաստատվել է ՀՀ Ֆինանսների և Էկոնոմիկայի նախարարության Տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտում:

Գիտական ղեկավար՝

տնտեսագիտության դոկտոր,
Զաքարյան Արարատ Եղիշի

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Նազարյան Ալեհիք Խաչատուրի

տնտեսագիտության բեկնամու
Ժամկոչյան Անահիտ Սիշայի

Առաջատար կազմակերպություն՝

Հայաստանի պետական
տնտեսագիտական համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2007թ. մայիսի 16ին ժամը 14⁰⁰-ին ՀՀ Ֆինանսների և Էկոնոմիկայի նախարարության ՏՀԻ-ում գործող ԻՈՒՀ-ի 008 Մասնագիտական խորհրդի նիստում:

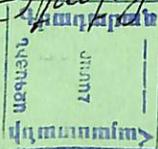
Հասցեն՝ 0037, ք. Երևան, Կ. Ուլենկու փ. 31:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանուրանալ ՀՀ ՖԷՆ ՏՀԻ-ի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2007թ. ապրիլի 16-ին:

008 մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝
աշխ. գ.թ., պրոֆեսոր

Է. Ա. Քարսյան

1572-2007

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտության բեմայի արդիականությունը: Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է այն դերով, որը կարող է պետք է զբաղեցնի մաքսային քաղաքականությունը ինչպես հանրապետության տնտեսության կայուն զարգացման, պետության ծրագրային նպատակների իրագործման համար բյուջեի եկամուտների ավելացման, այնպես էլ երկրի արտաքին տնտեսական կապերի ընդլայնման և միջազգային հեղինակավոր կազմակերպություններին և միավորումներին ինտեգրման գործում:

Հայաստանի տնտեսական կյանքում վերջին 15 տարիներին արձանագրված հիմնական փոփոխությունները կենտրոնացված տնտեսությունից անցումն էր տնտեսական առավել ազատական հարաբերություններին՝ շուկայական տնտեսակարգին, որը միտված էր տնտեսական գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, պետական միջամտության սահմանների և չափերի նվազեցմանը և շուկային բնորոշ կարգավորման նոր ձևերի և մեթոդների ձևավորմանն ու արմատավորմանը: Իսկ ազատ շուկայական հարաբերություններով բնութագրվող բնականոն ապրանքային շրջանառության ապահովումը և տնտեսության հետագա զարգացումը ենթադրում են նաև բարելավել ու կատարելագործել մաքսային քաղաքականությունը, մաքսային համակարգի գործունեությունը, մասնավորապես՝ մաքսային սահմանով ապրանքների տեղափոխման գործընթացները:

Մաքսային քաղաքականությունը կազմում է հանրային քաղաքականության անքակտելի մասը և իր էությանը ու բնույթով խիստ կապի մեջ է գտնվում այն հնարավորությունների հետ, որոնք ի հայտ են գալիս ամբողջական տնտեսական շրջանառության, հայրենական ապրանքների՝ համաշխարհային մրցակցային շուկաներ ազատ ներթափանցումն ապահովելու ոլորտներում: Հետևաբար, մաքսային քաղաքականությունը պետք է դիտարկել որպես երկրի տնտեսական հիմնահարցերի համարժեք լուծման նպատակով արտաքին տնտեսական հարաբերությունների բնագավառում պետական հատուկ գործառույթ:

Հանրապետության տնտեսական զարգացման անցած ուղին և զարգացած ու անցումային տնտեսությամբ շատ երկրներում կուտակված փորձը վկայում է, որ մաքսային քաղաքականությունը կարևոր տեղ ու դեր ունի երկրի քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում՝ շնորհիվ իր ծանրակշիռ ներգործության պետական մարմինների, տնտեսվարող սուբյեկտների փոխհարաբերությունների ամբողջության վրա, ինչը պայմանավորված է մաքսային սահմանով ապրանքների տեղափոխման և մաքսային արժեքի որոշման դրա գործառույթներով:

Մաքսային քաղաքականության հիմնական առաքելությունը կայանում է մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման այնպիսի մեթոդների և ձևերի մշակման ու կիրառման, մաքսային գործի կազմակերպման մեջ, որոնք առավելագույնս կծառայեն պետության տնտեսական նպատակների իրագործմանը և դրա համար անհրաժեշտ բյուջեի եկամուտների

ապահովմանը, արտաքին աշխարհի հետ համագործակցության ակտիվացմանը:

Աշխատանքում փորձ է արվել ի մի բերել 1992թ. հետո արտաքին տնտեսական կապերի խորացմանը և մաքսային քաղաքականության կատարելագործմանն ուղղված մաքսային համակարգի գործունեության բնագավառում կուտակված փորձը, ամփոփել տնտեսագիտության մեջ եղած տեսակետները, պարզել հանրապետության արտաքին տնտեսական գործունեության և մաքսային քաղաքականության կատարելագործման հետագա զարգացման միտումները, որոնց արդյունքում առաջարկություններ են ներկայացվել մաքսային համակարգի հիմնախնդիրների լուծումն ապահովող ռազմավարության ընտրության վերաբերյալ:

Աշխատանքի բեմայի ընտրությունը և հետազոտության *արդիականությունն ու հրտապատրվումը* պայմանվորված են վերոնշյալով, ինչպես նաև մաքսային քաղաքականությանն առնչվող տեսական հայեցակարգերը և մոտեցումները գործնականում կիրառելի դարձնելու և օրենսդրական դաշտը կատարելագործելու անհրաժեշտությամբ:

Առենախտության հիմնական նպատակը կայանում է ՀՀ մաքսային քաղաքականության էության ու բովանդակության բացահայտման, դրա կատարելագործման և հետագա զարգացման հիմնական ուղեցիկների ձևավորման, մաքսային քաղաքականության, մաքսային համակարգի վերաբերյալ տնտեսագիտության մեջ եղած տեսակետների վերլուծությունների միջոցով հանրապետության մաքսային քաղաքականության հետագա կատարելագործման ուղղությունների որոշման, ինչպես նաև մաքսային համակարգի գործունեության արդյունավետության ապահովմանը նպաստող առաջարկությունների մշակման մեջ, որին հասնելու համար դրվել է փորձ է արվել լուծել հետևյալ *հիմնական խնդիրները՝*

1. տեսական և գործնական հայեցակետերի և մոտեցումների հիման վրա բացահայտել մաքսային քաղաքականության տնտեսագիտական էությունը, բովանդակությունը և հիմնական առանձնահատկությունները;
2. վերլուծել ՀՀ մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման մեթոդները և դրանց կիրառման հաջորդականությունն ու սահմանները;
3. վեր հանել մաքսային համակարգի և տնտեսության հարկարյուջետային հատվածի միջև եղած կապերը, ուսումնասիրել ձևավորող հարկատեսակների, մաքսատուրքի, ինչպես նաև սակագնային կարգավորման միջոցների կիրառումը՝ ԱՀԿ անդամակցության համատեքստում;
4. բացահայտել հանրապետությունում արտաքին առևտրաշրջանառության, արտահանման և ներմուծման վրա ազդող գործոնների փոփոխության հիմնական միտումները, մշակել իրավիճակի բարելամանը նպաստող համապատասխան մեխանիզմներ և կիրառական մոտեցումներ;
5. մշակել մաքսային քաղաքականության կատարելագործման ուղիները, միջոցառումները և կարգավորման մեխանիզմները, այդ նպատակով վեր հանել այն ուղղությունները, որոնք կարող են ընկած լինել մաքսային քաղաքականության

հայեցակարգի հիմքում:

Հետազոտության օբյեկտը Հայաստանի հանրապետության մաքսային քաղաքականության բնագավառում տեղի ունեցող գործընթացների ամբողջությունն է, իսկ *ուսումնասիրության առարկան*՝ մաքսային հարաբերությունների բնագավառն է, մասնավորապես՝ միջազգային տնտեսական ինտեգրացիոն գործընթացներին Հայաստանի Հանրապետության մասնակցության ուղղությունները և հանրապետության արտաքին առևտրային հաշվեկշիռը:

Հետազոտության համար *տեսական, տեղեկատվական և մեթոդական* հիմք են հանդիսացել հայրենական և արտասահմանյան տնտեսագետների ու իրավագետների՝ շուկայական վերափոխումներին, անցումային տնտեսություններին բնորոշ հիմնահարցերին և մաքսային քաղաքականության վերաբերյալ տարբեր հայեցակետերին նվիրված ուսումնասիրությունների արդյունքները: Իսկ որպես տեղեկատվական հիմք ծառայել են վերլուծական բնույթի աշխատությունները, Հայաստանի Հանրապետության և այլ պետությունների՝ այդ բնագավառին վերաբերող օրենքները, իրավական ակտերը, ինչպես նաև ռուսաստանյան և եվրոպական հեղինակների, մաքսային հարցերով զբաղվող միջազգային հեղինակավոր գիտահետազոտական ինստիտուտների ու կազմակերպությունների տեղեկատվական նյութերը: Օգտագործվել են նաև Համաշխարհային մաքսային կազմակերպության (WCO), Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (WTO), Համաշխարհային բանկի (WB), Արժույթի միջազգային հիմնադրամի (IMF) և այլ հեղինակավոր միջազգային կազմակերպությունների հրատարակած նյութերը: Հետազոտության վերլուծական մասի համար հիմք են հանդիսացել նաև ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության, ՀՀ արտաքին առևտրի մաքսային վիճակագրության, հարկային ծառայության, ՀՀ առևտրի և տնտեսական զարգացման նախարարության պաշտոնական տեղեկատվությունները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համեմատական, համակարգային, վիճակագրական, և տնտեսամաթեմատիկական վերլուծությունների մեթոդներ և սկզբունքներ:

Կատարված հետազոտությունների, եզրահանգումների և դրանց հիման վրա մշակված առաջարկությունների ամփոփմամբ ստացվել են որոշակի *գիտական արդյունքներ*, որոնցից հիմնականները կայանում են հետևյալում:

1. Հստակեցվել է «մաքսային քաղաքականություն» հասկացության էությունն ու տնտեսագիտական բովանդակությունը, տրվել է դրա համապարփակ սահմանում, բացահայտվել են մաքսային քաղաքականության գործառնությունները և գնահատվել դրա դերը Հայաստանի տնտեսության զարգացման գործում:
2. ՀՀ մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման մեթոդների, դրանց կիրառման հաջորդականության ու սահմանների վերլուծության հիման վրա առաջարկվել են ինտեգրացիոն գործընթացներում դրանց արդյունավետ կիրառման ուղիներ և հայեցակետեր:
3. ԱՀԿ անդամակցության համատեքստում բացահայտվել և վերլուծվել են մաքսային

համակարգի և տնտեսության հարկաբյուջետային հատվածի միջև առկա կապերը, մշակվել են հարկատեսակների, մաքսատուրքի և սակագնային կարգավորման միջոցների կիրառման արդյունավետության բարձրացման ուղիներ:

4. ՀՀ-ում արտաքին առևտրաշրջանառության, արտահանման և ներմուծման բնագավառներում ձևավորված իրավիճակի և դրանց վրա ազդող գործոնների վերլուծության արդյունքում մշակվել են այդ գործոնների ազդեցության բարելավման կիրառական մոտեցումներ:
5. Առաջարկվել են մաքսային քաղաքականության կատարելագործման միջոցառումներ և կարգավորման մեխանիզմներ, ինչպես նաև մաքսային օրենսդրության բարելավման կոնկրետ ուղիներ:
6. Հիմնավորված է մաքսային քաղաքականության հայեցակարգի ընդունման ամենաժեշտությունը և ներկայացվել են դրա հիմքը կազմող հիմնական ուղղությունները:

Աշխատանքի գիտագործնական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ ստացված գիտական արդյունքները, կատարված վերլուծությունները և մշակված առաջարկություններն ու մոտեցումները կարող են օգտագործվել ՀՀ Ազգային ժողովի, ՀՀ ՖԷՆ, ՀՀ առևտրի և տնտեսական զարգացման նախարարության, ՀՀ կառավարությանն առընթեր մաքսային պետական կոմիտեի, ոլորտին առնչվող ծրագրեր իրականացնող հայրենական և միջազգային կազմակերպությունների, ինչպես նաև այլ հետազոտողների, մասնագետների և ուսումնական հաստատությունների ուսանողների կողմից:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները քննարկվել են ՀՀ ՖԷՆ Տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտում: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները հրատարակված են 3 հոդվածներում:

Ատենախոսության ծավալը և կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից և օգտագործված գրականության ցանկից: Ատենախոսության տեքստը շարադրված է 128 էջի վրա՝ ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը:

Առաջաբանում հիմնավորված է քեմայի արդիականությունը, ներկայացված են հետազոտության առարկան և օբյեկտը, հետազոտության նպատակը և խնդիրները, աշխատանքի մեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը, հետազոտության գիտական նորույթը և ստացված արդյունքների կիրառական նշանակությունը:

Հետազոտության առաջին՝ «Մաքսային քաղաքականությունը տնտեսական հարաբերությունների համակարգում», գլուխը նվիրված է մաքսային քաղաքականության էության և կարգավորման խնդիրների բացահայտմանը, միջազգային տնտեսական ինտեգրման գործընթացում դրա դերի ու նշանակության գնահատմանը, ինչպես նաև մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման մեթոդների ուսումնասիրմանը:

Քաղաքականությունը իբրև գիտական կատեգորիա և հասարակական երևույթ, մշտապես ուղեկցել է մարդկային հասարակությանը, հանդիսացել գիտական հետաքրքրությունների ոլորտ, հանրային կյանքն ուղղորդող և միաժամանակ այն արտացոլող դժվարընկալելի իրողություն: Մեր կարծիքով, առավել ընդգրկուն է քաղաքականության հետևյալ սահմանումը. «Քաղաքականությունը պետության, պետական մարմինների, քաղաքական կազմակերպությունների և մարդկանց խմբերի գործունեությունն է, սեփական ու մարդկանց բարեկեցության ապահովման նպատակով հանրային ռեսուրսները տնօրինելու և իշխանության ինստիտուտների միջոցով հասարակության համար պարտադիր որոշումներ ընդունելու ու դրանց իրագործումն ապահովելու համար»:

Հանրային քաղաքականության բնորոշման հիման վրա կարելի է որոշակի հետևություն անել նաև մաքսային քաղաքականության էության, դրա բնորոշ գծերի մասին, որոնք պետք է դիտարկել որպես «երկրի տնտեսական հիմնահարցերի համարժեք լուծման նպատակով արտաքին տնտեսական հարաբերությունների բնագավառում պետական հատուկ գործառույթ»:

Վերջին 15 տարիներին Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքական, տնտեսական, արտաքին քաղաքականության և պետության գործունեության այլ ոլորտներում իրականացվող վերափոխումների արդյունքում, հանրապետությունում վարվում է միասնական մաքսային քաղաքականություն, որը կազմում է համընդհանուր տնտեսական քաղաքականության անբաժանելի մասը: Միաժամանակ, չնայած հարցի կարևորությանը, ոչ միասնական մաքսային քաղաքականությունը, ոչ էլ այն մշակող պետական լիազոր մարմինը դեռևս օրենսդրորեն ամրագրված չեն, որը մատնանշում են նաև մաքսային բնագավառի փորձագետները: Հետևաբար, Հայաստանին անհրաժեշտ է մշակել տնտեսական զարգացմանը նպատակառոտ դրված այնպիսի մաքսային քաղաքականություն, որը լավագույնս կարտացոլի զարգացման միտումներն ու առանձնահատկությունները, կապահովի առաջընթացի ցանկալի տեմպեր:

Մաքսային օրենսդրության մեջ տնտեսական բաղադրիչի գլխավոր կրողը

«մաքսային արժեք» հասկացությունն է, որի մեկնաբանությունից դուրս են մնացել այն ընդհանուր տնտեսական բաղադրիչները, որոնք պետք է արտացոլեն մաքսային հարաբերություններն ընդհանրապես, և մաքսային օրենսդրությունը՝ մասնավորապես:

Արդի ժամանակաշրջանում շարունակվող տնտեսական, սոցիալական և կառավարման ոլորտներում իրականացվող բարեփոխումների շնորհիվ շարունակվում է ՀՆԱ-ի իրական աճը, որին նպաստում են նաև հարկաբյուջետային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացմանը, հարկային և մաքսային վարչարարության բարելավմանն ուղղվող քայլերը: Եվ այս պայմաններում, մեր կարծիքով, ՀՀ մաքսային քաղաքականության գործունեության հիմնական ռուղությունները պետք է լինեն.

- արտահանման խթանումը,
- արտադրության ոլորտի ընդլայնումը,
- արտաքին ներդրումների համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծումը:

Ինչպես յուրաքանչյուր քաղաքականություն, այնպես էլ մաքսային քաղաքականությունն ունի իրեն յուրահատուկ գործառույթները և գործունեության հիմնական ուղղությունները, որոնք տվյալ դեպքում կարող են լինել ֆիսկալ, կարգավորիչ, հովանավորչական և պաշտպանիչ բնույթի: Վերը նշված գործառույթները կարևորվում են իրենց նշանակությամբ և հետապնդող նպատակներով: Ընդհանուր առմամբ, ինչպես մասնագիտական գրականության մեջ, այնպես էլ գործնականում մաքսային քաղաքականության մեջ նախապատվությունը տրվում է դրա ֆիսկալ գործառույթին: Փաստորեն, մաքսատուները դիտարկվում է որպես ֆիսկալ կառույց, իսկ ամբողջ մաքսային քաղաքականությունը կառուցվում է մաքսային հսկողության և մաքսային ընթացակարգերի դերի բարձրացման վրա:

Մաքսային քաղաքականության վերլուծության արդյունքում ձևավորված մեխանիզմների ու միջոցառումների մշակումը պետք է ամրապնդված լինի մաքսային գործի կառավարման, կազմակերպման և իրականացման արդյունավետ միջոցներով, գործադիր իշխանության մարմինների նպատակամետ աշխատանքով: Այստեղ առանձնակի կարևորություն ունի քաղաքականության արդյունքների գնահատումը, դրանց բնութագրող ցուցանիշների մշակումը և կիրառումը:

2003թ. Հայաստանի Հանրապետությունը դարձավ Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) լիիրավ անդամ, ինչը հանրապետության համար կարևոր իրադարձություն էր և տնտեսական, և քաղաքական տեսանկյուններից, քանի որ ԱՀԿ անդամակցությամբ հաստատվում էր հանրապետության տնտեսության ազատականացման և առևտրի համաշխարհային համակարգին ինտեգրման ձգտումը: ԱՀԿ-ի նպատակը միջազգային առևտրի արգելքների վերացմամբ միջազգային առևտրի խթանումն է՝ ներառյալ ներմուծման և արտահանման սակագների նվազեցումը և համընդհանուր առևտրային ընթացակարգերի կարգավորումը: Ընդ որում, ԱՀԿ-ն նշված առաքելություններն իրականացվում է ավելի շուտ քաղաքականության մշակման, քան տեխնիկական միջոցներով:

Արտաքին տնտեսական հարաբերությունների ազատականացման հեռանկարը Հայաստանում առնչվում է տնտեսական զարգացման այնպիսի հիմնարար խնդիրների հետ, ինչպիսիք են հանրապետությունում արտադրվող ապրանքների համար արտահանման շուկաների ապահովումը, տնտեսության վերարտադրության համար անհրաժեշտ ներդրումային ներհոսքի ապահովումը և բնակչության ու տնտեսության կենսագործունեության համար ապրանքների անխափան և մրցակցային հիմունքներով ներմուծումը: Այնուհանդերձ, որ ԱՀԿ անդամակցությամբ ՀՀ ներգրավվեց միջազգային իրավական պարտավորությունների որակապես նոր համակարգի մեջ, ստանձնելով փոխկապակցված պարտավորությունների մի ամբողջ համալիր, և միաժամանակ ձեռք բերելով համարժեք ծավալի և բովանդակության մոտ իրավունքներ: Հիմնական պարտավորությունները վերաբերում են արտաքին առևտրի ազատականացմանը՝ մաքսատուրքերի դրույքաչափերի իջեցում, առևտրի ոչ սակագնային կարգավորման արգելքների սահմանափակում և իրականացվող պետական հովանավորչական միջոցառումների կանոնակարգում, որը միաժամանակ կարող է արտաքին մրցակցության ուժգնացման պայմաններում հանգեցնել ներքին արտադրողների պաշտպանվածության նվազեցմանը, ինչպես նաև բազմաթիվ այլ անցանկալի տնտեսական հետևանքների: Իսկ նոր ստանդարտների և տեխնիկական կանոնակարգման միջոցների ու որակի կառավարման ժամանակակից տեխնոլոգիայի ներդրումը, արտաքին մրցակցությանը դիմակայելուն ու արտահանման ընդլայնմանն ուղղվող միջոցառումների իրականացումը կարող են պահանջել մեծ ծախսեր:

Երկար տարիներ միջազգային առևտրատնտեսական հարաբերությունների ոլորտում մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման և գնահատման տարբեր և անկայուն համակարգերի կիրառումը հանդիսանում էր առևտրի ծավալների աճի հիմնական խոչընդոտներից մեկը: Այն կարևոր դեր է խաղում նաև մաքսային գործի արդյունավետ կազմակերպման, մաքսային պարտադիր վճարների հաշվարկման ու արտաքին առևտրի հաշվեկշռի կազմման գործում: 2002թ. Հայաստանի Հանրապետության ԱՀԿ-ին անդամակցելու մասին համաձայնագրի ստորագրումամբ, հանրապետությունում արդիականություն ձեռք բերեց մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման հետ կապված հիմնահարցերի ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը: Ներկայումս մաքսային գնահատման կամ արժեքի որոշման հիմնական նպատակն է մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների արժեքային (աղվալորային) մաքսային վճարների հաշվարկումը, արժեքային կարգավորման միջոցների կիրառումը և մաքսային վիճակագրության վարումը: Այն նպատակաուղղված է ապրանքների գնահատման արդար, միանման և չեզոք համակարգի ստեղծմանը, որը պետք է համապատասխանի առևտրական իրականությանը և բացառի մաքսային արժեքի քնահաճ կամ շինծու գնահատականները:

ՀՀ «մաքսային օրենսգրքի» համաձայն, մաքսային արժեքը որոշվում է նշված Համաձայնագրում ամրագրված մեթոդներով: Դրանք են.

1. ըստ գործարքի գնի մեթոդը,
2. ըստ նույն ապրանքների գործարքի գինը,
3. ըստ համանման ապրանքների գործարքի գինը,
4. ներքին շուկայում ապրանքի միավորի իրացման գնի վրա հիմնված մեթոդը,
5. ըստ հաշվարկային արժեքի մեթոդը,
6. ըստ պահուստային մեթոդի:

Չնայած ՀՀ մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման սկզբունքները և մեթոդները հիմնականում համապատասխանում են ՄԱԳՀ-ի ապրանքների մաքսային գնահատման Համաձայնագրի դրույքներին, այս բնագավառում դեռևս առկա են մի շարք թերություններ և հիմնախնդիրներ, որոնք պահանջում են համակողմանի վերլուծություն և պատճառների բացահայտում՝ հետագայում դրանց հաղթահարման համար անհրաժեշտ միջոցների և մեխանիզմների մշակման ու կիրառման, մաքսային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման նպատակով:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «Մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում», գլուխը նվիրված է հանրապետությունում մաքսային վճարների գանձման օրենսդրական հիմքերի, մաքսային համակարգի և տնտեսության հարկաբյուջետային հատվածի միջև կապերի բացահայտմանը, ինչպես նաև պետական բյուջեի եկամուտների վրա հարկատեսակների, մաքսատուրքի, ինչպես նաև սակագնային կարգավորման միջոցների ազդեցության ուսումնասիրմանը:

Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի դրամական միջոցների մի մասը պետության տնօրինությանն է տրվում ոչ հարկային եկամուտների (վճարումների) տեսքով: Դրանց շարքին են դասվում նաև մաքսային վճարները, որոնք կազմում են ոչ հարկային եկամուտների կարևոր բաղկացուցիչներից մեկը: Համաձայն ՀՀ Մաքսային օրենսգրքի, մաքսային վճարներ են համարվում ՀՀ մաքսային սահմանով ապրանքների և տրանսպորտային միջոցների տեղափոխման համար մաքսային մարմինների կողմից գանձվող օրենքով սահմանված վճարները: Մասնավորապես, ՀՀ մաքսային սահմանով ապրանքների և տրանսպորտային միջոցների տեղափոխման համար, կախված մաքսային ռեժիմից, գանձվում են մաքսատուրքեր, մաքսավճարներ, ավելացված արժեքի հարկ, ակցիզային հարկ, հաստատագրված վճարներ, ճանապարհային վճարներ և բնապահպանական վճարներ:

Մաքսատուրքերը ՀՀ մաքսային սահմանով ապրանքների տեղափոխման համար օրենքով սահմանված կարգով և չափով պետական բյուջե գանձվող պարտադիր վճարներ են: Օրենսդրությամբ սահմանված մաքսատուրքերն են մաքսատուրքերը՝ ըստ գործառնության բնույթի և ըստ հաշվարկման մեթոդի: Ընդ որում դրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր տարատեսակները: Հայաստանի տնտեսության շահերը պաշտպանելու և տնտեսական գործունեությունը խրախուսելու նպատակով կիրառվում են նաև հակագրման և խրախուսման մաքսատուրքեր:

Մաքսային վճարներից իր կարևորությամբ աչքի են ընկնում նաև մաքսավճարները: Մաքսավճարը մաքսային ծառայությունների դիմաց կատարվող վճարներն են, որոնց դրույքաչափերը սահմանված են ՀՀ Մաքսային օրենսգրքով: Մաքսավճարը պետական բյուջեում հաշվառվող պարտադիր վճար է, որն օգտագործվում է մաքսային գործի զարգացման և մաքսային մարմինների նյութատեխնիկական և սոցիալական բազայի ապահովման նպատակով:

Միջազգային հարկման պրակտիկայում ավելացված արժեքի հարկը բյուջեի հարկային եկամուտների կազմում զգալի տեսակարար կշիռ կազմող հարկատեսակներից է: Պետական բյուջեի համալրման առումով այն համարվում է առավել կարևոր, բայց գործնական կիրառման ժամանակ բարդ հաշվարկվող հարկային վճար: Հայաստանում «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի I-ին հոդվածի համաձայն, “ավելացված արժեքի հարկն անուղղակի հարկատեսակ է, որը վճարվում է պետական բյուջե՝ ապրանքների ներմուծման, պետության տարածքում դրանց արտադրության ու շրջանառության, ինչպես նաև ծառայությունների մատուցման բոլոր փուլերում”: Սակայն օրենսդիրը սահմանել է ընդհանրը հարկի ընդհանուր հասկացությունը, որից պարզ չէ հարկի հաշվարկման ու գանձման մեխանիզմը՝ չնայած հարկի ձևավորման հիմքում ընկած հատկանիշների փոփոխականության մեծ աստիճանին: ԱԱՀ վճարման ժանրությունն ամբողջությամբ ընկնում է վերջնական սպառողի վրա՝ ապրանքի, աշխատանքի և ծառայության արժեքը հարկի չափով ավելացնելու մասով:

Նյութական արտադրության ոլորտի ընդլայնման, դրանում օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման, ինչպես նաև մաքսային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման գործում որոշակի տեղ է զբաղեցնում ակցիզային հարկը: Հանրապետությունում տվյալ հարկատեսակով հարկման ենթակա ապրանքների շարքին են դասվում զարեջուրը, խաղողի և այլ գինիները, գինեմյուրը, սպիրտը և սպիրտային խմիչքները, ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինիչները, սիգարները, սիգարեղանները և սիգարետները՝ ծխախոտով կամ դրա փոխարինիչով, բենզինը, հում նավթը և նավթամթերքները, դիզելային վառելիքը, նավթային գազերը և գազաման այլ ածխաջրածինները (բացառությամբ բնական գազի):

2003թ. ներմուծումից ակցիզային հարկի տեսակարար կշիռը ընդհանուր ակցիզային հարկի մեջ կազմել է 65.7%, իսկ ենթակցիզային ապրանքների ներքին արտադրության շրջանառությունից գանձվող ակցիզային հարկի տեսակարար կշիռը կազմել է ընդամենը 34.3%: Սակայն մեր կարծիքով, ոգելից խմիչքների հազարամյա արտադրություն և գյուղատնտեսական հողատեսքերի խաղողի և մրգի բնական մասնագիտացում ունեցող մեր հանրապետությունում ակցիզային հարկի տեսակարար կշիռների վերաբերյալ այս տվյալները պետք է ունենային ուղղակի հակառակ պատկերը: Այդուհանդերձ, վերջին տարիներին այս ուղղությամբ նկատվում է դրական տեղաշարժ, մասնավորապես՝ 2005թ. 1998թ. համեմատությամբ, ներքին արտադրությունից ակցիզային գումարներն ավելացել են 7.2 անգամ, իսկ ներմուծումից գանձվածինը՝ միայն 42.6%-ով, որը պայմանավորված է

ենթաակցիվային ապրանքների ներքին արտադրության հզորությունների ավելացմամբ, հարկային վարչարարության խստացմամբ, ինչպես նաև մաքսային գործի կատարելագործմանն ուղղված միջոցառումների իրականացմամբ:

ՀՀ տնտեսության զարգացման կարևորագույն հիմնախնդիրներից է անցումային ժամանակաշրջանում և «ստվերային» տնտեսության ծավալների ընդլայնման ու հարկերի բերիավարձարձան գանգվածային երևույթների պայմաններում պետությանն անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցներով բավարարումը: Այս առումով «Հաստատագրված վճարների մասին» ՀՀ օրենքը կոչված է ապահովելու ոչ միայն տվյալ բնագավառի հարկվող օբյեկտների առավել ամբողջական հաշվառումը և բյուջե վճարվող հարկային մուտքերի ավելացումը, այլև չեզոքացնելու ստվերային տնտեսության զարգացման և հարկեր վճարելուց խուսափելու պայմանները:

Ըստ էության, հաստատագրված վճարը բյուջե վճարվող ավելացված արժեքի հարկին, շահութահարկին և եկամտահարկին փոխարինող պարտադիր և անհատույց վճարն է: Հարկ վճարող իրավաբանական անձանց համար այն փոխարինում է ավելացված արժեքի հարկը և շահութահարկը, իսկ հարկ վճարող ֆիզիկական անձանց համար՝ ավելացված արժեքի հարկն ու եկամտահարկը:

Ճանապարհային վճարը ՀՀ ընդհանուր օգտագործման պետական ավտոմոբիլային ճանապարհների շինարարության, նորոգման և պահպանման աշխատանքները կազմակերպելու և իրականացնելու համար անհրաժեշտ դրամական միջոցների գոյացման նպատակով, օրենքով սահմանված կարգով և չափով պետական բյուջե վճարվող պարտադիր վճար է: Գործող օրենսդրությանը համապատասխան, ճանապարհային վճար վճարողներ են համարվում տրանսպորտային միջոցների սեփականատերերը, իրենց պատկանող տրանսպորտային միջոցներով «ճանապարհային վճարի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված գործունեությամբ զբաղվելու նպատակով ավտոմոբիլային ճանապարհներից օգտվող ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք, իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկությունները:

Ճանապարհային վճարը մաքսային մարմինների կողմից գանձվում է սահմանային մաքսային կետում՝ այլ պետություններում գրանցված տրանսպորտային միջոցները ՀՀ տարածք մուտք գործելիս:

Հաջորդը բնապահպանական վճարներն են, որոնք օրենսդրորեն սահմանված են որպես պետական բյուջե վճարվող պարտադիր վճարներ՝ բնապահպանական միջոցառումների իրականացման համար անհրաժեշտ դրամական միջոցների գոյացման նպատակով:

Հանրապետության մաքսային սահմանում գանձված բնապահպանական և ճանապարհային վճարները մաքսային եկամուտներում ամենաբարձր տեսակարար կշիռը ունեցել են 2000թ.՝ 4.77%, ընդ որում միջին ցուցանիշը կազմել է 3.32%: Հարկ է նշել, որ եթե մինչև 2004թ. նկատվել է բնապահպանական և ճանապարհային վճարների մաքսային եկամուտներում տեսակարար կշռի նվազման միտում, ապա արդեն 2005թ. նորից դիտվել է աճման միտում՝ կազմելով 3.19%:

Իր բովանդակությամբ «մաքսային արժեքը» մաքսային քաղաքականության առանցքային հասկացություններից է, ընդունված է անվանել նաև գործարքի գին: Ըստ ՀՀ Մաքսային օրենսգրքի, «Մաքսային սահմանով տեղափոխվող մաքսային արժեքն այն գումարն է, որը փաստացի վճարվել է, ենթակա է վճարման կամ պետք է վճարվեր ապրանքը ներմուծման երկիր արտահանելու նպատակով ձեռք բերելու և մինչև ՀՀ մաքսային սահման տեղափոխելու համար», որը բխում է «ՄԱԳ-Հ» համաձայնագրի հիմնական դրույթներից: Մաքսային արժեքի տնտեսական բովանդակությունը կարևոր է նաև առանձին վերցրած մաքսային տարածքի համար: Դա բխում է նրանից, որ մաքսային արժեքն ելակետային է հանդիսանում մաքսային վճարները հաշվարկելիս, իսկ վերջիններս՝ հարկերի, տուրքերի և այլ վճարների հետ միասին, ձևավորում են պետական բյուջեի եկամտային մասը:

Մաքսային արժեքն ուղղակի կամ անուղղակի ձևով օգտագործվում է նաև այնպիսի մաքսային նպատակների համար, ինչպիսիք են մաքսային վիճակագրության վարումը, ապրանքների գնի հիմնավորվածության ստուգումը, արտահանման և ներմուծման գործարքների արտարժույթային վերահսկման իրականացումը: Հանրապետության պետական բյուջեի հարկային եկամուտներում մաքսային եկամուտները էական տեղ են զբաղեցնում, ապահովելով ընդհանուր եկամուտների գրեթե կեսը: Ընդ որում, տարեց-տարի մաքսային եկամուտների ծավալներում արձանագրվել է աճի միտում, որը ներկայացված է աղյուսակ 1-ում:

Ըստ աղյուսակ 1-ի տվյալների, հարկային և մաքսային եկամուտների ձևավորման միջև տարբեր տարիներին նկատվել են աճի կամ անկման տարբեր միտումներ: Մասնավորապես, եթե 2001թ. 2000թ. համեմատ մաքսային եկամուտների աճը կազմել է 42.1%, ապա 2002թ., 2001թ. համեմատ, այդ ցուցանիշը եղել է ընդամենը 9.0%, իսկ 2003թ., 2002թ. համեմատ՝ 9.2 %: Փաստորեն, եթե 2001թ. 2000թ. համեմատ, մաքսային եկամուտների աճը հարկային եկամուտների աճից զգալիորեն բարձր է եղել, ապա 2002թ. և 2003թ. առաջընթաց աճն արդեն ապահովել են հարկային եկամուտները, որը պետք է համարել դրական երևույթ, հաշվի առնելով ներքին շուկայի հարկման շրջանառության մեծացման հանգամանքը: 2003թ. ՀՀ պետական բյուջեի հարկային եկամուտներում մաքսային մարմինների կողմից գանձված հարկերն ու պարտադիր վճարները կազմել են 48.2%, 2004թ.՝ 46%, իսկ 2005թ.՝ 43.9%:

Աղյուսակ I

ՀՀ մաքսային մարմինների կողմից զանձվող հարկային եկամուտների կառուցվածքը 1998-2005թթ. /նյութ դրամ/¹

	1998թ.	1999թ.	2000թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.	2004թ.	2005թ.
հարկային եկամուտներ, այդ թվում	120.5	145.7	152.6	154.9	168.8	227.4	267.0	321.5
մաքսային եկամուտներ,	60.1	57.7	60.5	86.0	93.7	101.8	123.1	141.1
այդ թվում՝ մաքսատուրք	10.5	8.1	6.9	9.3	8.8	10.3	12.2	16.2
ավելացված արժեքի հարկ	32.3	26.8	30.5	51.2	55.9	62.8	80.3	93.6
ակցիզային հարկ	17.3	17.2	18.4	22.3	25.8	25.6	27.2	26.4
հաստատագրված վճար	-	5.6	2.8	0.8	2.2	2.6		
բնապահպանական վճար և ճանապարհային վճարներ	-	-	2.8	2.6	2.9	3.0	3.5	4.5

Աղյուսակ I-ի տվյալները ցույց են տալիս, որ ՀՀ մաքսային եկամուտների մեջ էական կշիռ են կազմում ներմուծման դեպքում զանձվող ԱԱՀ-ն և ակցիզահարկը: Առավել ցածր տեսակարար կշիռ են կազմում մաքսատուրքերը, հաստատագրված վճարները և բնապահպանական ու ճանապարհային վճարները: Մասնավորապես, ԱԱՀ- ի ամենամեծ տեսակարար կշիռը եղել է 2005թ.՝ 66.55%, ընդ որում ԱԱՀ-ի տեսակարար կշիռը մաքսային եկամուտներում 1998-2005թթ. միջին հաշվով կազմել է 58.16%:

Փաստորեն, հանրապետության մաքսային սահմանը դարձել է բյուջեի ընթացիկ եկամուտները հավաքագրելու հիմնական օղակներից մեկը: Միաժամանակ, հարկ է նշել նաև, որ հարկային եկամուտներում մաքսային եկամուտների մեծ տեսակարար կշիռը միշտ չէ, որ կարելի է դիտարկել որպես բացասական երևույթ, սակայն այս դեպքում անպատասխան են մնում գնագոյացման վրա այդ հարկերի և վճարների ազդեցության, հանրապետությունում ձևավորվող ընդհանուր հարկային եկամուտներում ուղղակի և անուղղակի հարկերի նախընտրելի հարաբերակցության խնդիրները: Այդ մասին են վկայում հատկապես հարկային եկամուտներում ԱԱՀ-ի և

¹ ՀՀ կառավարության արձրեր մաքսային պետական կոմիտեի իսթար սահմանված բյուջետային մուտքերի առաջադրանքի կատարման մասին տեղեկանք

ակցիզային հարկի խիստ բարձր տեսակարար կշիռները և անընդհատ ավելացող ծավալները:

Սակագնային կարգավորումը հիմնականում ուղղվում է օտարերկրյա մրցակցությունից ներքին շուկայի պաշտպանությանը: Սակագնային կարգավորման համակարգում կարևոր նշանակություն ունեն ներմուծման տուրքերը՝ մաքսատուրքերը: Շուկայական տնտեսության և արտաքին տնտեսական հարաբերությունների ազատականացման պայմաններում մաքսատուրքերը կատարում են արտաքին առևտրի կարևոր տնտեսական կարգավորիչի դեր: Մաքսատուրքերի միջոցով պետությունը կարող է խթանել համապատասխան ապրանքների ներկրումը և արտահանումը, արտաքին առևտրի բնագավառում իրականացնել որոշակի տնտեսական, գիտատեխնիկական, բնապահպանական և արժույթային քաղաքականություն:

Հանրապետությունում արտահանման մաքսատուրքների դրույքաչափերը սահմանված են 0%, իսկ ներմուծման դրույքաչափերը՝ 10 %, ընդ որում, ներմուծման մաքսատուրքի դրույքաչափերը սահմանված են «Արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի» ոչ բոլոր խմբերի համար:

Հանրապետությունում կիրառվող ոչ սակագնային կարգավորման միակ միջոցը մաքսային սահմանի վրա զանձվող առանձին հարկատեսակներն ու վճարներն են, մասնավորապես՝ մաքսավճարը: Այն ՀՀ մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով և չափով զանձվող, պետական բյուջեում հաշվառվող պարտադիր վճար է, որն օգտագործվում է մաքսային գործի զարգացման և մաքսային մարմինների նյութատեխնիկական և սոցիալական բազայի ապահովման նպատակով:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ ներկայումս մաքսային սահմանի վրա զանձվող հարկերը և պարտադիր վճարները պետական բյուջեի հարկային եկամուտների ձևավորման էական աղբյուր են հանդիսանում, պայմանավորելով մաքսային համակարգի հարկաբյուջետային հատվածի ընդգծված ֆիսկալ բնույթը: Ինչ վերաբերում է հեռանկարային զարգացմանը, ապա կարելի է ենթադրել, որ տեսանելի ապագայում դրանք կպահպանեն իրենց տեղն ու դերը բյուջետային մուտքերի ապահովման, հետևաբար՝ նաև տնտեսության բնականոն զարգացման ու աճի կաշուն տեսնելի պահպանման գործում:

Աշխատանքի երրորդ՝ «Մաքսային քաղաքականության կատարելագործման ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում» գլխում ուսումնասիրվել են Հայաստանում արտաքին առևտրաշրջանառության, արտահանման և ներմուծման բնագավառներում ձևավորված իրավիճակը և դրանց վրա ազդող գործոնները, մշակվել են այդ գործոնների ազդեցության բարելավման կիրառական մոտեցումներ, մաքսային քաղաքականության կատարելագործման միջոցառումներ և կարգավորման մեխանիզմներ, ինչպես նաև դիտարկվել են մաքսային քաղաքականության հայեցակարգի ընդունման անհրաժեշտության հարցերը:

Հայաստանի Հանրապետության մաքսային քաղաքականության հիմնական ուղղությունները ամփոփականորեն կապված են երկրի արտաքին

ապրանքաշրջանառության հետ: Ընդ որում, այդ կապը բնորոշ է ոչ միայն հանրապետությանը, այլև այն բոլոր այն երկրներին, որոնք իրականացնում են ինքնուրույն արտաքին տնտեսական քաղաքականություն, հետապնդելով տարբեր տեսակի միջազգային հեղինակավոր միություններին և կազմակերպություններին ինտեգրվելու, տնտեսական համագործակցության շրջանակներն ընդլայնելու նպատակ:

Անկախացումից հետո անցած տարիների ընթացքում հանրապետության ապրանքաշրջանառության մեջ տեղի են ունեցել զգալի որակական և քանակական փոփոխություններ: Նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների հետ տասնամյակներով ձևավորված տնտեսական կապերը աստիճանաբար սկսեցին թուլանալ, իսկ դրանց փոխարինեցին համագործակցության այլ պայմաններ: Ու նպատակների վրա հիմնված նոր հարաբերություններ: Մասնավորապես, 1995-1998թթ, գրեթե 2.4 անգամ նվազել են ԱՊՀ անդամ երկրների հետ ապրանքաշրջանառության ծավալները, իսկ փոխարենը նույն չափով դրանց աճ է արձանագրվել Եվրոպական Միության անդամ երկրների հետ առևտրական կապերի ոլորտում: 2000-2003թթ. ըստ երկրների ՀՀ արտահանման և ներմուծման ծավալների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ հանրապետության կայունոր գործընկեր են եղել ԱՄՆ-ն և Իրանը, չնայած վերջինիս տեսակարար կշիռը դիտարկվող ժամանակաշրջանում նվազել է 2.3 %-ով: Միևնույն ժամանակ, զգալիորեն աճել են մյուս երկրների հետ առևտրի ծավալները՝ 1995 թ. 6.8 %-ի դիմաց 1999 թ. հասնելով 22 %-ի:

2000-2005թթ. ընթացքում մի շարք երկրների հետ ՀՀ արտաքին առևտուրը առանձին տարիներին ունեցել է ակտիվացման միտում, երբ արտահանումը գերազանցել է ներմուծումը: Առաջին գործընկերը Բելգիան է: Այս երկիրը 2000-2005թթ. արտահանվել է 557.6 մլն. ԱՄՆ դոլարի չափով ապրանքներ: Երկրորդ գործընկերը Իսրայելն է՝ 280.7 մլն. ԱՄՆ-ի դոլարի արտահանումով: Երրորդ գործընկերը Ռուսաստանն է՝ 94.6 մլն. ԱՄՆ դոլարի արտահանումով: Որոշ ակտիվացում նկատվել է նաև Սեծ Բրիտանիայի, Գերմանիայի և Նիդերլանդների, առևտրական կապերի զարգացման գործում:

Այսպիսով, ՀՀ արտաքին առևտրային հիմնական գործընկերները 2000-2005թթ. եղել են ԱՊՀ և Եվրոմիության անդամ երկրները: Եթե 2000թ. ԱՊՀ երկրների հետ արտաքին ապրանքաշրջանառությունը կազմել է 247.0 մլն. ԱՄՆ դոլար, կամ ընդհանուր ապրանքաշրջանառության 20.8 %-ը, ապա 2001 թ. այն ավելացել է 60.6 մլն. ԱՄՆ դոլարի չափով և կազմել 307.6 մլն. ԱՄՆ դոլար, կամ ընդհանուր ապրանքաշրջանառության 25.2 %, որը 2002 թ. կազմել է 398.1 մլն. ԱՄՆ դոլար, կամ 26.7 %, իսկ 2003 թ.՝ համապատասխանաբար 436.4 մլն. ԱՄՆ դոլար, կամ 22.4 %: Փաստորեն, 2000-2005թթ. ընթացքում ԱՊՀ անդամ երկրների արտաքին առևտուրն ունեցել է աճի կայուն միտում:

Ելնելով ներկայացված տվյալներից, կարելի է եզրակացնել, որ հանրապետությունը արտաքին առևտրատնտեսական առաջնահերթությունների ընտրության փուլում է և գլխավոր խնդիրը երկրի համար կայանում է անհրաժեշտ

ապրանքների ներմուծման ապահովման մեջ: Ընդ որում, անմիջական հարևանների հետ արտաքին առևտրաշրջանառության ընդլայնումը կարող է վկայել տարածաշրջանային ինտեգրման սաղմերի ձևավորման մասին, սակայն, այնուամենայնիվ, նշված երկրների հետ իրականացվող արտաքին առևտուրը ծավալային առումով դրական փոփոխություններ գրեթե չի կրում, մնալով միևնույն մակարդակի վրա:

Բացի այն, որ Հայաստան ներմուծվող և արտահանվող ապրանքները բավականին մեծ ազդեցություն ունեն ՀՀ մաքսային քաղաքականության վրա, անհրաժեշտ է նաև դիտարկել դրանց կապը ներմուծվող և արտահանվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման համատեքստում: Այս ոլորտում գոյություն ունեցող բազմաթիվ հիմնախնդիրները, իրենց բացասական ազդեցություն են թողնում ներմուծվող և արտահանվող ապրանքների ծավալների կրճատման վրա: Բարդ հիմնահարցերից մեկը, որ գոյություն ունի Հայաստանի մաքսային համակարգում ապրանքի մաքսային արժեքի որոշման միջազգային մեթոդներից ոչ լիարժեք օգտվելն է: Պետք է նշել, որ շատ դեպքերում կասկածի տակ է դրվում ներմուծվող ապրանքների փաստաթղթերում նշված արժեքը, որի պատճառով անհրաժեշտություն է առաջանում կատարել լրացուցիչ հիմնավորված հաշվարկներ, այսինքն՝ ներմուծվող ապրանքների արժեքը հավաստիություն չի ներշնչում: Այն իր հերթին հակասությունների առիթ է հանդիսանում մաքսային ծառայողի և ներմուծում իրականացնող տնտեսավարող սուբյեկտի միջև, քանի որ ներմուծվող ապրանքի մաքսային արժեքի շուրջ առաջանում է անհամաձայնություն: Այսինքն՝ ըստ գործարքի գնի որոշման մեթոդը գործելով ոչ լիարժեք կարող է ազդել և՛ ներմուծվող ապրանքի գնի բարձրացման վրա, քանի որ տվյալ դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտը դժվար թե կարողանա ապացուցել դրա հավաստիությունը, և՛ հետագայում լուրջ խոչընդոտ հանդիսանալ ներմուծողի համար, որը տրամաբանական է կիրառարկի հետագայում նման ոչ շահավետ պայմաններում ներմուծում կատարելուց:

Ապրանքի մաքսային արժեքի սահմանման ժամանակ անհրաժեշտ է նաև հստակություն մտցնել և օրենսդրորեն սահմանել արժեքի որոշման մեթոդաբանությունը, քանի որ հիմնվելով տվյալ ներմուծվող ապրանքի շուկայական մեծածախ գնի վրա՝ հետադարձ հաշվարկ կատարելիս պետք է ակնհայտ կերպով երևան բոլոր ծախսերը, հարկերը, շահույթը և այլն, որոնք իսկապես շատ կարևոր են տնտեսավարող սուբյեկտի համար և դրանք այն պայմաններն են, որոնք թափանցիկ են դարձնում մաքսային ծառայության գործունեությունը:

Ոլորտի հիմնախնդիրներց են նաև մաքսային վերադաս մարմինների կողմից տրվող թույլտվությունների գոյություն ունեցող բացասական պրակտիկան և բյուրոկրատական քաշքշուկները: Այս պարագայում առաջանում են դժվարություններ որոշ ապանքատեսակների ներմուծման և արտահանման հարցերի հետ կապված, որը համագեցնում է ազատ մրցակցային հարաբերությունների ձևավորման հիմքերի խաթարմանը: Մոնոպոլ դիրքում գտնվող ներմուծողները սկսում են թելադրել իրենց

պայմանները, որի արդյունքում առաջին հերթին տուժում է բնակչությունը: Լրացուցիչ դժվարություններն առաջացնում են ծախսեր, որոնք առաջ են բերում ներմուծվող և արտահանվող ապրանքների գների բարձրացման, որ հանգեցնում է ապրանքների մրցունակության անկման: Իսկ եթե խնդիրը դիտարկում են բացասական առևտրային հաշվեկշիռ ունեցող երկրի տեսանկյունից, ապա ակնհայտ է դառնում, որ պետությունը պետք է շահագրգռված լինի ապրանքների արտահանմամբ զբաղվող տնտեսավարող սուբյեկտների աջակցության գործում:

Նշված խնդիրների լուծման դեպքում կարծում ենք, որ ստեղծված պայմաններն ավելի նպաստավոր կլինեն տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից արտահանման ծավալներն ընդլայնելու համար, իսկ դա առաջին հերթին կազդի բյուջետային մուտքերի ավելացման վրա:

Հարկ ենք համարում նաև անդրադառնալ արտահանման ժամանակ ի հայտ եկող մի հիմնահարցի, որը կապված է արտահանման դեպքում ավելացված արժեքի հարկի գծով ձևավորվող գերավճարների հետ: Այն տնտեսավարող սուբյեկտները, որոնք զբաղվում են արտահանմամբ ԱԱՀ-ի գծով ունենալով բավականին շատ գերավճարներ, դրանք չեն կարող օգտագործել այլ նպատակներով՝ բացառությամբ ԱԱՀ-ի գծով ունեցած հարկային պարտավորությունների մարման: Հաշվանցման համակարգն այստեղ չի գործում: Իհարկե, սա դրական երևույթ է այն տեսանկյունից, որ ավելանում են պետական բյուջեի ԱԱՀ-ի գծով մուտքերը, սակայն դա իրենից խնդիր է ներկայացնում այն առումներով, որ նախ բյուջեն դառնում է գերավճարային, այսինքն՝ նախօրոք կատարված մուտքերի հաշվին ձևավորված և երկրորդ, տնտեսավարող սուբյեկտները գրվում են այդ միջոցներով մյուս հարկատեսակների գծով ունեցած իրենց պարտավորությունները մարելուց, կարծում ենք, որ սա տնտեսագիտորեն այնքան էլ հիմնավորված մտեցում չէ:

Մաքսային համակարգի բարեփոխումների իրականացման համատեքստում անհրաժեշտ է մաքսային քաղաքականության ոլորտի հայեցակարգ ունենալը, որը բավականին մեծ ազդեցություն կարող է ունենալ ՀՀ տնտեսության զարգացման վրա: Ատենախոսության հարցերի շրջանակներում հարկ ենք համարում նաև ներկայացնել մաքսային քաղաքականության հայեցակարգի մշակման հիմնական ուղղությունները, որոնք, կարծում ենք, կարելի է կատարելագործել և համակարգված ձևով ընդգրկել ու ներկայացնել մյուս ոլորտների հայեցակարգերի հետ համատեղ մեկ միասնական հիմքով:

Հայեցակարգի կարգավորման առարկան. Բարեփոխումներ իրականացնելը, մեր կարծիքով, հիմնավորվում է հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մաքսային ոլորտում կան մի շարք հիմնահարցեր կապված արտահանման և ներմուծման վրա ազդող գործոնների բացահայտման և իրավիճակի բարելամանը նպաստող հանսպատասխան մեխանիզմների և կիրառական մտեցումների մշակման, ԱԱՀ-ին անդամակցության, մաքսային օրենսդրության կատարելագործման, ՀՀ մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման մեթոդների կատարելագործման և միջազգային ստանդարտներին համապատասխանեցման,

մաքսային քաղաքականության մոտեցումների բացահայտման, կատարելագործման ուղիների մշակման և հստակեցման հետ:

Հայեցակարգի հիմնական նպատակներն են՝

- ա) սահմանել մաքսային քաղաքականության համակարգի բարեփոխումների առանձնահատկությունները՝ հաշվի առնելով ոլորտում առկա խնդիրները,
- բ) սահմանել ՀՀ մաքսային քաղաքականության կատարելագործման և հետագա զարգացման հիմնական ուղեկիցները,
- գ) նախանշել ՀՀ մաքսային քաղաքականության հետագա կատարելագործման ուղղությունների որոշման, ինչպես նաև մաքսային համակարգի գործունեության արդյունավետության բարձրացման կառուցակարգերը,
- դ) ռացիոնալացնել ներմուծվող ապրանքների կառուցվածքը,
- ե) Հայաստանի տնտեսության համար ապահովել արդյունավետ ինտեգրման պայմաններ:

Հայեցակարգի նպատակները ձևակերպելուց հետո տրամաբանական է, որ անհրաժեշտ է ձևակերպել նաև այն խնդիրների ամբողջությունը, որոնք անհրաժեշտ են նպատակների իրագործման համար: Այստեղ խնդիրները ձևակերպելու դժվարությունը կայանում է նրանում, որ յուրաքանչյուր խնդրի լուծում պետք է ունենա հստակ ժամանակացույց, հիմնավորված ֆինանսական հաշվարկներ, իրականացնող անձնակազմ և այլն, սակայն մնան տեղեկատվություն չունենալով և հստակ միջոցառումների ցանկ չունենալու պարագայում, այս հատվածը փորձել ենք կապել հայեցակարգի առարկայի հետ և դրանք ներկայացրել ենք, որպես մաքսային քաղաքականության մշակման հիմնահարցերի ամբողջություն, որոնք հանդիսանում են մաքսային հարաբերությունների կարգավորման բաղկացուցիչ մասը:

Այս ամենից բացի հայեցակարգի պրակտիկ ուղղվածության տեսանկյունից փորձենք ներկայացնել մի տեսակետ ևս, որը պայամանավորված է ներմուծվող ապրանքների ծավալների կրճատման և դրանք Հայաստանում արտադրելու հնարավորությունների օգտագործման հետ: Իհարկե, դեռևս 18-19-րդ դարերում մշակվել են մի շարք տեսություններ, որոնք առնչվում են բացարձակ և հարաբերական առավելությունների (Ա. Սմիթ և Դ. Ռիկարդո), ինչպես նաև արտադրության գործոնների ծախսերի բնագավառում երկրների միջև եղած տարբերությունների հետ: Հարկ ենք համարում նշել, որ այս բնագավառում Հայաստանը կարող է ունենալ մեծ հաջողություններ, որովհետև աշխատուժը մեր երկրում բավականին ցածր է վարձատրվում, որն էլ ամենամեծ առավելությունն է ևսարքեր ապրանքների արտադրության բնագավառում առավելություն ձեռք բերելու համար:

Այնուհանդերձ Հայաստանի մնան երկրի համար ներքին արտադրողներին աջակցությունը դիտվում է առաջնային և մաքսային քաղաքականության հայեցակարգի հիմքում պետք է դրվի այն հանգամանքը, որ խթաններ ստեղծվեն այն արտադրողների համար, որոնք սպարաստ են արտադրել այն ապրանքատեսակները, որոնք Հայաստանն այժմ ներմուծում է: Իհարկե, եթե ներքին արտադրողներն իրենց աջակցությունը ստանում են տարիֆների բարձրացման

միջոցով, ապա այստեղ տուժում են սպառողները, իսկ եթե դա արվում է գնայաին քաղաքականության միջոցով, այսինքն՝ ինչքան հնարավոր է քիչ ծախսերով միևնույն ապրանքն արտադրելու միջոցով, ապա այստեղ շահում են և՛ սպառողները, և՛ արտադրողները:

Մասնաձևով, ՀՀ մաքսային քաղաքականության հայեցակարգի մշակումը պետք է դիտարկել որպես անհրաժեշտ միջոց, որի գործադրումից կարող է ակնկալվել ներմուծվող պարենամթերքի հնարավոր փոխարինում տեղական արտադրությամբ: Վերջինից սպասվող դրական արդյունքներն ակնհայտ են՝ հանրապետությունում կատեղծվեն նոր աշխատատեղեր, կընդլայնվի զբաղվածությանը, կկրճատվի արտագաղթը, կզարգանա գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության և վերամշակման ոլորտը, կբարձրանա արտադրության շահութաբերությունը: Միաժամանակ, դրական տեղաշարժեր կարձանագրվեն նաև հանրապետության արտաքին առևտրի հաշվեկշռում՝ կկրճատվեն ներմուծման ծավալները, որի շնորհիվ էլ կնվազեն մաքսային համակարգի գլխավոր ֆինանսական հիմնախնդիրները:

Եզրակացություններում ամփոփված են հետազոտության հիմնական արդյունքերը և հակիրճ ձևակերպված են եզրահանգումները, որոնք կայանում են հետևյալում.

1. Մաքսային քաղաքականությունը որպես հանրային քաղաքականության բաղկացուցիչ, պետք է դիտարկել երկրի տնտեսական հիմնահարցերի լուծման ենթատեքստում, հաշվի առնելով արտաքին տնտեսական հարաբերությունների բնագավառի, պետական հատուկ հաստատությունների՝ մաքսային մարմինների, կողմից իրականացվող համակարգված և նպատակասլաց գործունեության զգալի ազդեցությունը ազատ շուկայական տնտեսության կայացման և քաղաքակիրք քաղաքացիական շրջանառության ընդլայնման վրա: Մաքսային քաղաքականությունը ներառում է պետական մարմինների, տնտեսվարող սուբյեկտների փոխհարաբերությունների ամբողջությունը՝ կապված մաքսային սահմանով ապրանքների տեղափոխման և մաքսային արժեքի որոշման հետ:
2. Մաքսային քաղաքականության առանցքային օղակներից և կարևոր հիմնախնդիրներից է սակագնային գործընթացի կատարելագործումը, որը նպաստում է միջազգային ապրանքաշրջանառության կարգավորմանը՝ ապրանքների ներմուծումը խրախուսելու կամ խոչընդոտելու ճանապարհով: Գլոբալիզացիայի և ազգային տնտեսության զարգացման արդի դարաշրջանում սակագնային կարգավորումը պետք է լինի առավել օպտիմալ և նպատակաուղղված, նպաստի տնտեսության կայուն զարգացմանը և խթանի տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից սեփական արտադրանքի արտահանումը:
3. ՀՀ մաքսային քաղաքականության կատարելագործման հիմնախնդիրների շարքում կարևոր տեղ ունի մաքսային հարաբերությունների իրավական կարգավորումը: Այս տեսանկյունից ելակետային է համարվում առևտրատնտեսական «գործարքի գին» և «մաքսային արժեք» հասկացությունները: Իսկ վերջինիս հիման վրա ոչ միայն փաստացի

հավաքագրվում, այլև կանխատեսվում են պետական բյուջեի համապատասխան հարկատեսակների գծով մուտքերը: Մյուս կողմից, «գործարքի գինը» և մաքսային արժեքը պայմանավորում են արտահանման խթանումն այն դեպքում, երբ դրանք ինչպես ներմուծման, այնպես էլ արտահանման գործընթացներում ծառայում են մաքսային տարածքի կոնկրետ տնտեսական նպատակներին և ուղղորդումներին:

4. Մաքսային սահմանով են պայմանավորված նաև ներքին շրջանառությունից զանձվող ԱԱՀ-ի գումարները, և եթե այստեղ գերակշռում է մանրածախ ապրանքաշրջանառությունը, ապա ամբողջ հավաքագրված ԱԱՀ-ի միայն փոքր մասն է հանդիսանում հանրապետության ներքին տարածքի տնտեսական գործունեության արդյունք, ինչն ինքնին չի կարելի դրականորեն գնահատել: Մաքսային սահմանի վրա զանձվող մաքսատուրքի և ԱԱՀ-ի կիրառման արդյունքում ներմուծվող ապրանքատեսակների գինը բարձրանում է 32%-ով և այս հանգամանքն ավելի շուտ ընդունված է գնահատել գնի բարձրացման և, ուստի՝ սպառման ծավալների կրճատման տեսանկյունից: Կարծում ենք, տեղական արտադրության նկատմամբ անհրաժեշտ է որդեգրել այլ մոտեցում: Այստեղից հետևում է, որ մաքսային սահմանի վրա զանձվող հարկերը և պարտադիր վճարները պետական բյուջեի հարկային եկամուտների ձևավորման էական աղբյուրն են, իսկ մաքսային համակարգի հարկաբյուջետային հատվածը կրում է խիստ ընդգծված ֆիսկալ բնույթ:
5. Ապրանքների արտաքին առևտրի ոլորտում մաքսային համակարգի կարևոր հիմնախնդիրը ներմուծումների փոխարինումն է տեղական արտադրության համանման կամ նույնատիպ ապրանքներով:
6. ՀՀ մաքսային քաղաքականության հայեցակարգի մշակումը պետք է դիտարկել որպես անհրաժեշտ միջոց, որի գործադրումից կարող է ակնկալվել ներմուծվող պարենամթերքի հնարավոր փոխարինում տեղական արտադրությամբ: Վերջինից սպասվող դրական արդյունքներն ակնհայտ են՝ հանրապետությունում կատեղծվեն նոր աշխատատեղեր, կընդլայնվի զբաղվածությանը, կկրճատվի արտագաղթը, կզարգանա գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության և վերամշակման ոլորտը, կբարձրանա արտադրության շահութաբերությունը: Միաժամանակ, դրական տեղաշարժեր կարձանագրվեն նաև հանրապետության արտաքին առևտրի հաշվեկշռում՝ կկրճատվեն ներմուծման ծավալները, որի շնորհիվ էլ կնվազեն մաքսային համակարգի գլխավոր ֆինանսական հիմնախնդիրները:

Հետազոտության հիմնական արդյունքներն արտացոլված են հրատարակված հետևյալ գիտական հոդվածներում.

1. Արտակ Կիրակոսյան «Մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքների և տրանսպորտային միջոցների մաքսային զննման ռիսկի գնահատման մեթոդները», Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական արդի հիմնախնդիրները, գիտական հոդվածների ժողովածու-4, Երևան, 2005թ., էջ 571-574:
2. Արտակ Կիրակոսյան «Մաքսային գործի էությունը, սկզբունքները և

առանձնահատկությունները», Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական արդի հիմնախնդիրները, գիտական հոդվածների ժողովածու-6, Երևան, 2005թ., էջ 335-343:

3. Արտակ Կիրակոսյան «Մարսային վճարների հասկացության և դրանց դասակարգման խնդիրների շուրջ», Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական արդի հիմնախնդիրները, գիտական հոդվածների ժողովածու-7, Երևան, 2006թ., էջ 330-333:

“Проблемы определения таможенной стоимости товаров, перевозимых через таможенную границу РА”
диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02 – “Экономика, управление хозяйством и его отраслями”

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена исследованию процессов, проводимых в области таможенной политики РА, определению таможенной стоимости товаров, перевозимых через таможенную границу республики.

Основной целью работы является определение сущности и содержания таможенной политики, формирование путей дальнейшего ее развития и совершенствования, а также разработка предложений, способствующих обеспечению эффективности деятельности таможенной политики РА.

В результате проведенного научного исследования предложены решения, имеющие научно-практическое значение.

Научные результаты и научная новизна данной диссертации заключается в следующем:

- обоснована и уточнена сущность и экономическое содержание понятия “таможенная политика”, даны границы и роль ее деятельности в деле экономического развития Армении,
- определены и анализированы существующие связи между таможенной системой и налоговобюджетной частью хозяйства страны, предложены пути регулирования и повышения их эффективности,
- предложены мероприятия и механизмы регулирования и совершенствования таможенной политики, а также конкретные пути улучшения таможенного законодательства,
- обоснована необходимость принятия концепции таможенной политики, в связи с чем предложены конкретные направления, которые послужат основой для данной концепции.

Результаты исследований и большинство предложений, рассмотренных в диссертации, могут способствовать повышению эффективности проводимой правительством РА таможенной политики.

Վ. Կիրակոսյան

105 50 30

Page